

Afb. 1: Het spoor door Hofwijck met de in 2004 gereconstrueerde tuin. Het witte vierkant is het voorplein. De witte lijnen links daarvan zijn de schelpspaden op de eilanden. Rechts van het voorplein ligt het schelpspad van de boomgaard, die de borstkas van het menselijke lichaam voorstelde. Rechts aan de zijkant is vaag onder het groen van de lindebomen het met schelpen bedekte toegangspad te zien, dat als een uitgestoken arm de gasten welkom heet. Rechtsonder is de witte overkapping te zien van het station van Voorburg, met daarnaast het stationsplein, de vroegere overtuin van Hofwijck, die het onderlichaam symboliseerde. Luchtfoto collectie Huygensmuseum Hofwijck, 2006

DE RECONSTRUCTIE VAN DE TUIN VAN HOFWIJCK

Henk Boers en Kees van der Leer

Terug naar het origineel

De geschiedenis van de buitenplaats Hofwijck begint met de aankoop van de terreinen in 1639 door Constantijn Huygens en de aanleg volgens diens totaal-concept vanaf 1640. Sinds 1750 resulteerde het verval van huis en tuin tweemaal in een voornemen tot sloop. In 1868 verdween een deel van de buitenplaats onder de spoorlijn Gouda-Den Haag, die dwars door de tuin kwam te lopen. Met de oprichting van de Vereniging Hofwijck in 1913 zijn behoud en restauratie van het resterende deel van Hofwijck ter hand genomen, waarbij aanvankelijk het herstel van het huis naar de originele vorm uit 1640 voorrang kreeg. In 1987 werd de spoordijk verhoogd en verbreed, waarbij tevens een historiserende tuinreconstructie ter hand werd genomen. Daarbij werd op de plek van de boomgaard een kruidentuin aangelegd met een 'grand canal', een tuin die weinig gemeen had met het originele ontwerp uit 1640. In 2003 ging de tuin opnieuw op de schop en werd de huidige tuin gerealiseerd naar de originele situatie van 1640. De schrijvers van dit artikel bereiden een publicatie voor over de historie van Hofwijcks tuin en de restauratie dan wel de reconstructie daarvan.

De natuurlijke basis van Hofwijck

Omstreeks 4000 jaar voor Christus was het westen van Holland deel van een uitgestrekt Waddengebied. Rond die tijd begon zich op de plek waar tegenwoordig Hofwijck ligt een kustlijn af te tekenen. Deze bestond uit een langgerekte strook strandwallen en duinen, verlopend van zuidwest naar noordoost. Door de elkaar afwisselende zeespiegelstijgingen en -dalingen verplaatste deze kustlijn zich steeds verder naar het noordwesten, telkens met achterlating van een nieuwe strandwal. Ten oosten van deze strandwallen ontstond een uitgestrekt veenmoerasgebied waarin door overstromingen met rivier en zeewater lagen zand en klei werden afgezet.

Hofwijck ligt op de grens van dit hoger gelegen strandwalgebied en het lager gelegen moerasgebied, op de westelijke oever van de Vliet, op de overgang van hoog naar laag, zand en veen. In de eerste eeuw na Christus werd een aantal veenriviertjes gekanaliseerd tot wat nu bekend staat als de Vliet. Met de grond die bij dit graafwerk vrij kwam, werden de Vlietoevers opgehoogd.

De bodem bestaat voornamelijk uit zand, waarop door ophoging een mengsel van kleiig veen te vinden is. De vruchtbaarste delen werden in de zestiende eeuw gebruikt als warmoesgrond, terwijl de armere grond vooral voor de hennepeteelt en als weiland werd gebruikt. De percelen waarop de tuinen van Hofwijck zijn aangelegd liggen binnen het landschappelijk ontginningskader van watergangen en wegen, aangelegd of gekanaliseerd in de vroege middeleeuwen. Door het graven van de sloten en vijvers rond het huis bij de aanleg van 1640 is de vrijgekomen aarde verder met de al aanwezige grond gemengd en zijn de percelen verder opgehoogd. Huygens beschrijft in zijn gedicht *Hofwijck* de verschillen in grondsoort. De overtuin, nu stationsplein, was zeer zanderig en arm aan voedingsstoffen, waardoor alleen een beplanting met gewassen mogelijk was die op arme gronden kunnen groeien; de binnentuin en eilanden, langs de Vliet, waren rijker en geschikt voor gebruik onder andere als boomgaard.

De aanleg van Hofwijck

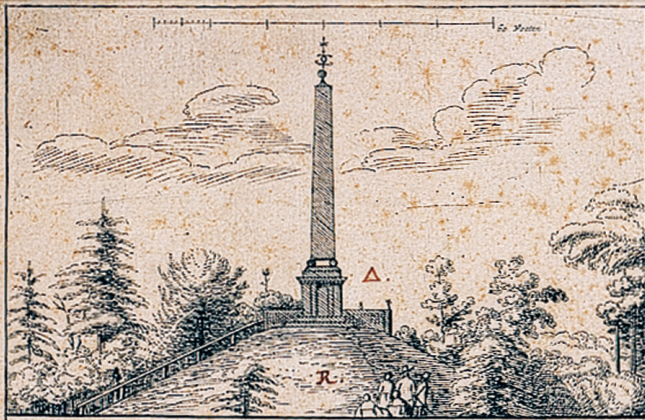
De bouw en aanleg van het huis en de tuin van Hofwijck door Constantijn Huygens begon met de aankoop van het hoofdperceel in 1639, gelegen in het Voorburgse Westeinde aan de Vliet. In 1640 en 1642 werd nog een belendend perceeltje toegevoegd. De bouw en de aanleg werden in 1640 ter hand genomen volgens een totaalconcept, dat de bouwheer in samenspraak met Jacob van Campen had opgesteld.

Huygens wilde met de aanleg van de buitenplaats het renaissancegedachtegoed, vooral de klassieke Vitruviaanse architectuurideeën, in praktijk brengen. De renaissance in de Noordelijke Nederlanden wordt gekenmerkt door een toenemende onafhankelijkheid van de katholieke kerk en een herwaardering van de klassieken, als inspiratiebron en uitgangspunt voor de ontwikkeling van de wetenschappen, literatuur, beeldende kunsten en de architectuur. In deze toenemende

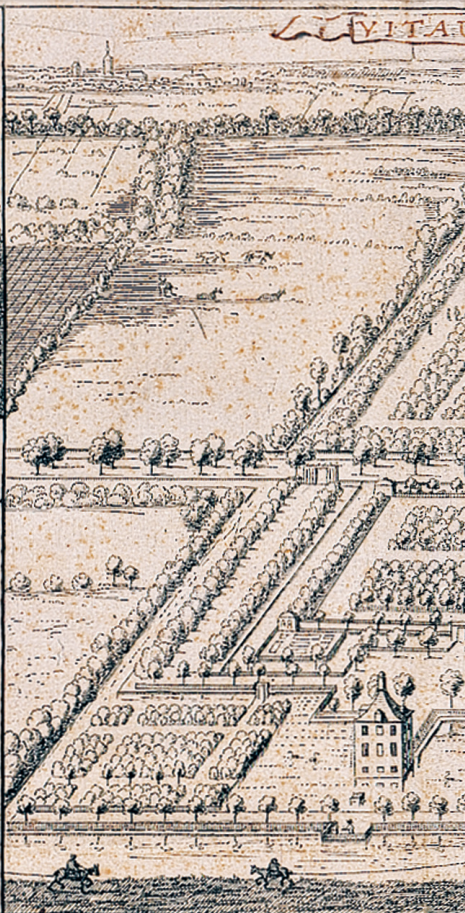
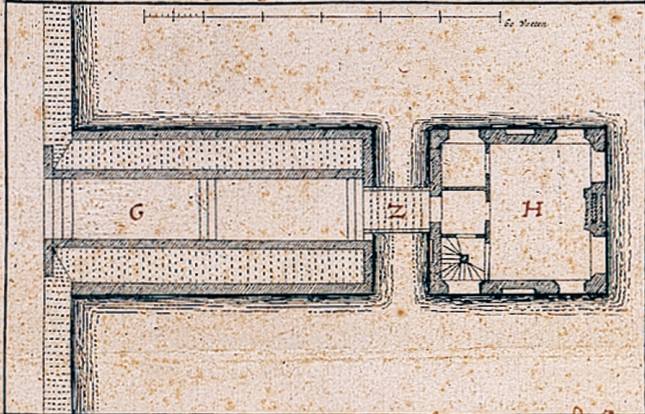
belangstelling voor de Grieks-Romeinse oudheid past ook de zogenaamde 'grand tour'. Met een reis naar Italië bezocht en bestudeerde een toenemend aantal Hollanders, zoals P.C.Hooft en Constantijn Huygens, de resten van de klassieke cultuur. Men ging, geïnspireerd door de klassieke Italiaanse buitenplaatsen en de antieke architectuurtraktaten, het huis en de tuin zien als een architectonisch geheel waar men geestelijk en lichamelijk kon recreëren.

Hofwijck staat aan het begin van wat men de Hollands-classicistische tuintraditie kan noemen. Kenmerkend voor deze wijze van aanleg is de relatie tussen het huis en de tuin. Beide lopen in architectuur en plattegrond in elkaar over en bestaan uit vierkanten of rechthoeken die door een symmetrieas, meestal een lengteas, in twee gelijke delen verdeeld worden. De lengte en breedte staan in klassieke harmonische verhouding tot elkaar. De rechthoekige tuinen zijn omsloten door boomsingels en/of grachtenstelsels en hebben ook door het architectonisch gebruik van hoge hagen een besloten, naar binnen gericht karakter. Versieringen met snoeiwerk, paviljoens en beeldhouwwerken worden toegepast. De functie van deze tuinen is behalve het verlenen van profijt en sier ook het geven van status aan de eigenaar. Dit laatste werd veelal gecompleteerd, in navolging van Huygens, met een hofdicht, waarin de eigenaar en zijn met name genoemde buitenplaats uitgebreid werden beschreven. Hofwijck kijkt in deze traditie af wat betreft de beplanting. Alleen bomen worden toegepast. Potten met rozen op de brug naar het huis en de twee kleine schiereilanden met bloemperken vormen hierop de enige uitzondering.

De oorspronkelijke aanleg van Hofwijck uit 1640 heeft, op een aantal kleine aanpassingen na, tot 1750 bestaan. Constantijn Huygens beschrijft dat hij in 1682 een aantal van zijn mastbomen moest vervangen. Door regelmatig kappen en planten is de tuin voortdurend verjongd, maar niet noemenswaardig veranderd. Hofwijck neemt in de geschiedenis van de Nederlandse (tuin)architectuur een belangrijke plaats in. In cultuurhistorisch opzicht heeft de oorspronkelijke tuinaanleg grote betekenis. In het tuinontwerp wordt het humanistische gedachtegoed van Huygens en zijn milieu weerspiegeld. Bovendien is de oorspronkelijke

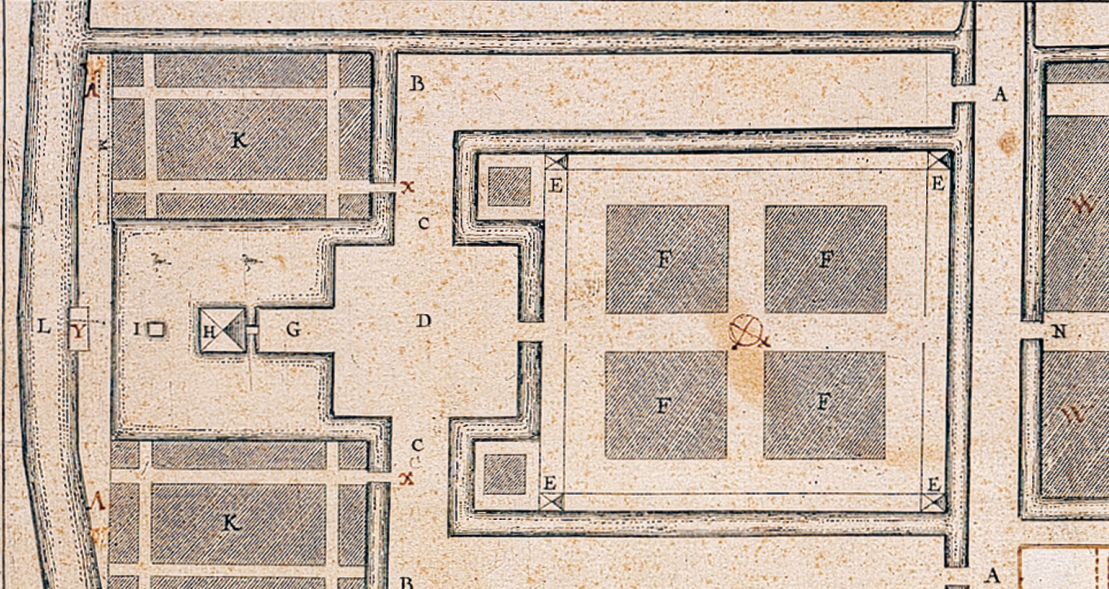

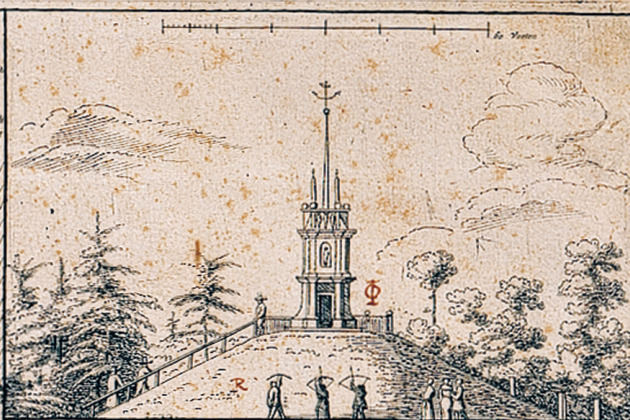
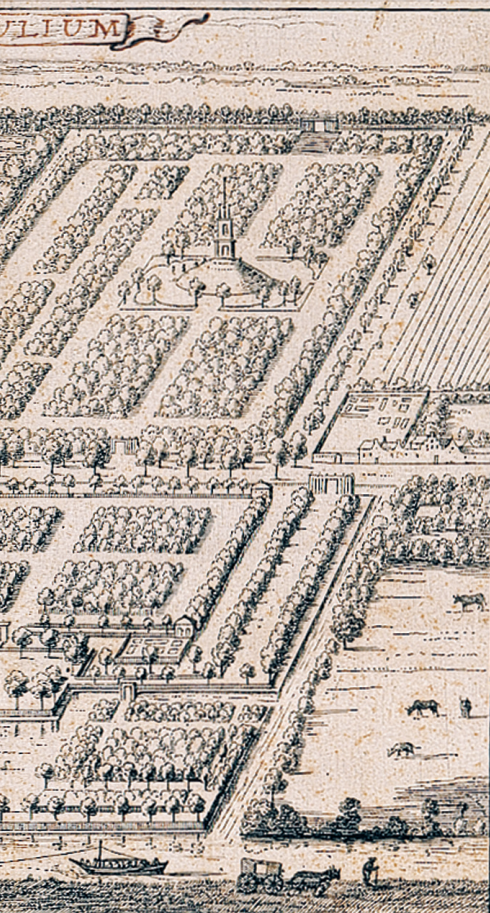
*Saxea Pyramidam sicut miracula Memphis;
Triodia Caeli signa digna fuit.*

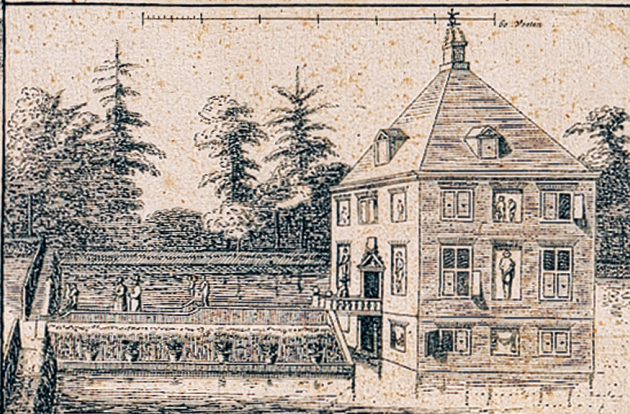
A. Groot Houtveld met Houten huizen. J. Vrij veld met fruitboom en andere bomen.
 B. Oost en West-land of Orinda van de Oost. G. Buiten de poort.
 C. Oost en West-land van de Oost. H. Hout.
 D. Hout met Buiten de poort. I. Vrij veld.
 E. Vrij veld met Houten huizen. K. Oost en West-land, met Houten huizen.

HO

*Tanti flammæ nectas, tanti est Jouis ira; quod olim
fœra Pharo, nouo nunc et Pharo et Spicula est.*

*L. Vl.ire.
M. Prothier.
N. Zuid in Noord poort van de Bred.
O. V. de Fickin-Land van de Bred.
P. R. Bred.*

*S. Mark-Bred.
T. Dieken-Scate-Bred.
V. Dieken-Bred.
W. Dieken-Bred.
X. Feggen-Verder-Brande.*

V. uysitt. inde Vl.ire.

S. Kruydehof.

Afb.2: op de vorige pagina,

Hofwijck in vogelvlucht. Het huis vormt het hoofd en de bomenrijen geven de armen en benen weer van het menselijke lichaam. De boomgaard met de fruitbomen in vier symmetrische vakken vormt de borstkas, het hart van de tuin. De oude, voor ieder toegankelijke, Heerwech die dwars door de buitenplaats loopt is als het ware de riem om het middel. In de overtuin ligt de berg met uitzichtstoren. Onderaan de afbeelding zijn de belangrijkste vervoersmiddelen van de zeventiende eeuw getekend: op eigen benen, te paard, met de koets of met de trekschuit. Proefdruk ets vermoedelijk Pieter Post, 1653. In deze proefdruk heeft Huygens zelf de namen Hofwijck en Vitaulium ingevuld. Collectie Huygensmuseum Hofwijck

tuinaanleg onlosmakelijk verbonden met een van de hoogtepunten uit de Nederlandse dichtkunst. Het zoeken naar harmonie, kenmerkend voor Huygens' leven en werk, vormt de grondgedachte van het ontwerp. De vormgevingsprincipes van Vitruvius en de klassieke maatverhoudingen waarmee deze harmonie in Huygens' visie kon worden bereikt, zijn zeer nauwkeurig en consequent toegepast.

Latere aanpassingen

Met name de kleinzoon van Huygens, Constantijn IV, past vanaf 1703 de buitenplaats aan volgens de nieuwste inzichten. Hij legt binnen het aanwezige watergangen- en lanenpatroon op de eilanden en de binnentuin meer de nadruk op een rijke inrichting van de tuinonderdelen. Hij past de tuinen rond het huis aan, geheel volgens de in die tijd geldend Fransclassicistische tuinstijl. Deze nieuwe tuinstijl is zeer beïnvloed door de uitbundige Franse barok maar past binnen de contouren van de oude Hollands-classicistische tuinstijl, die sober en contemplatief was. Hofwijck krijgt een oranjerie met een collectie citrusgewassen, buxusparterres met grint- en bloeminvulling, siersnoei en tuinsieraden. In 1750 verkoopt de laatste Huygenserfgename Hofwijck en wordt het ontwerp uit 1640 losgelaten. Vanaf 1750 vervalt de buitenplaats steeds meer, door algemene economische neergang in Holland en de toenemende interesse voor een meer natuurlijke tuinaanleg, die op het kleine oppervlak van Hofwijck niet te realiseren

is. Het concept uit 1640 vervaagt uiteindelijk, door de kap van bomen en hagen en de verkoop van tuinonderdelen. De overtuin wordt in 1837 definitief afge-stoten. Op de kadasterkaart van 1832 is te zien dat de vijver rond het huis en de aansluitende watergangen nog aanwezig zijn, maar de watergangen tussen de binnentuin en de lindenlanen zijn niet meer te herkennen. Hofwijck verwordt tot een verhuurd speculatieobject. De vestiging van een stoomsmeersmelterij en de reeds genoemde komst van de spoorlijn Gouda - Den Haag laten van de originele tuinaanleg weinig over.

De toenemende behoefte aan een nationale identiteit van het jonge koninkrijk Holland veroorzaakt aan het begin van de negentiende eeuw een toenemende interesse in historisch belangrijke figuren. Het Muiderslot te Muiden wordt in 1826 ternauwernood van de sloop gered, dankzij de nationale interesse in eerdere bewoners als Floris V en P.C. Hooft. Hofwijck wordt in 1849 door G. Groen van Prinsterer van de afbraak gered vanwege zijn belangstelling voor Constantijn Huygens. Van restauratie van huis en tuin is nog geen sprake en ondanks veel protest gaat de onteigening van een deel van Hofwijck voor de aanleg van het spoor in 1868 door. Het tweede voornemen tot sloop van het huis en verkaveling van de tuin voor woningbouw ontstaat in 1913. Ditmaal wordt sloop verhinderd door de Voorburgse gemeentearchitect M.A. de Zwart en Hagenaar C.J.M. Wertheim. De in allerijl opgerichte vereniging Hofwijck slaagt er uiteindelijk in Hofwijck aan te kopen. Doel van de vereniging is het behoud en herstel van de buitenplaats en het uitdragen van het gedachtegoed van Constantijn en Christiaan Huygens. In 1918 start men met de restauratie van het huis, waarbij men terug gaat naar de situatie uit 1640. Hierbij worden alle latere toevoegingen aan het huis verwijderd, waaronder de aanbouw die Christiaan Huygens omstreeks 1688 had laten aanbrengen. Daarbij handelde de restauratiecommissie overigens vanuit de onjuiste veronderstelling dat deze aanbouw in de negentiende eeuw was geplaatst door een kinderrijke eigenaar. Deze verwijdering had als voordeel dat het huis hiermee de basis maatverhoudingen terugkreeg, zoals Huygens die had ontworpen. Voor de tuin stelt jhr. Van Sypesteyn in 1915 een tuinrestauratieplan op, waarin ook de aanleg van 1640 als uitgangspunt genomen wordt. Bij de

herbouw van zijn eigen voorvaderlijke kasteel Sypesteyn te Nieuw-Loosdrecht had hij met een dergelijke reconstructie al ervaring opgedaan.

Al spoedig ontstaat onenigheid tussen de bestuursleden van de Vereniging Hofwijck. De meerderheid wil eerst het huis restaureren. Een ander deel, waaronder Van Sypesteyn, wil juist eerst de tuin reconstrueren. In 1918 stapt Van Sypesteyn op. Het gevolg is dat in 1920 slechts de heraanleg van de watergangen rond de binnentuin en de aanleg van de lindenlaan volgens het concept van Huygens worden gerealiseerd. Verder tuinherstel blijft hierna uit. In 1929 wordt aan het begin van de lindenlaan een poortgebouw annex portierswoning gebouwd, naar een ontwerp van H. van der Kloot Meijburg. Wegens gebrek aan financiële middelen en de prioriteit bij verder herstel van het huis blijven verdere ontwikkelingen van de tuin uit. Door de aanleg van de Hofwijckstraat, verbreding van de Vliet en van het Westeinde wordt de perceelgrootte van Hofwijck in de twintigste eeuw verder verkleind. Tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt de boomgaard van Hofwijck vooral gebruikt voor de aardappelteelt ten behoeve van de voedselvoorziening. Daarna wordt deze plek ingericht als schapenwei. In 1987 worden de spoorbaan en de A12 verhoogd aangelegd. Architect C. Weber creëert hierbij een stationsplein op de plek van de voormalige overtuin, waarbij hij de visuele eenheid tussen de tuinen bij het huis en dit plein weer herstelt. De as van de oorspronkelijke tuinaanleg wordt onder meer geaccentueerd door gekleurde panelen van Peter Struycken. Daarnaast vormt een zwarte zuil van twaalf meter hoog aan de Prinses Mariannelaan, ontworpen door André Volten, een opvallende markering van het einde van de voormalige tuin van Huygens. De plaatsing van de dragers van het viaduct is gericht op versterking van de oude lijnenstructuur. De middenas van Hofwijck wordt als een grand canal in water aangelegd, waardoor de afwateringssloot langs het spoor gedempt kan worden en weer ruimte ontstaat om de tuinaanleg langs de middenas te spiegelen. Door de aanplant van moeraseden op het Stationsplein en langs het grand canal van Hofwijck ontstaat een visuele verbinding tussen de tuin rond het huis en de plek waar vroeger de overtuin lag.

Bovenstaande aanpassingen uit 1987 hadden echter ook hun nadelen. Met name

Afb. 3: Vooraanzicht Hofwijck, begin twintigste eeuw. Duidelijk is de verwaarloosde staat te zien van met name de tuin. Het huis heeft nog de voorbouw, vermoedelijk aangebracht door Christiaan Huygens. Deze voorbouw zou enkele jaren later, tijdens de eerste restauratie van het gebouw, worden afgebroken. Foto, omstreeks 1914. Collectie Huygensmuseum Hofwijck

de aanleg van het grand canal accentueert teveel de middenas van Hofwijck en doorbreekt daarmee de beslotenheid die zo kenmerkend is voor de originele Hofwijcktuin. Ook de met keukenkruiden gevulde buxusparterres in de binnentuin naast het grand canal missen iedere historische referentie naar Huygens.

Gebruik van het gedicht Hofwijck als bron voor de restauratie van 2003

Het zeventiende-eeuwse gedicht Hofwijck en de daarbij vervaardigde ets van de plattegrond, vormden de bron van informatie voor de restauratie van de tuinen in 2003. De bouwheer van de buitenplaats heeft in dit gedicht zelf beschreven wat hij had aangelegd en met welke bedoeling hij dat gedaan had. De ets is bij

het gedicht een hulpmiddel, waarmee de opbouw van de tuin is gevisualiseerd. Wie lezen kan, krijgt door het gedicht Hofwijck de mogelijkheid de buitenplaats te blijven zien. Zelfs als de tijd “struik en steen” heeft verwoest, zal het papieren Hofwijck “nog staan bloeien in zijn waarde”. Volgens het gedicht was de tuin van Hofwijck opgedeeld in een overtuin, met een beplanting die Huygens omschrijft als het “wilde bos”, en de “tuinen rond het huis”, bestaande uit een vijver met daarin het huis, lanen, een boomgaard en de eilanden aan weerszijde van het huis. De structuur van de tuinen rond het huis werd gevormd door een stelsel van watergangen die uitkwamen op de vijver rond het huis. De tuinen rond het huis bestonden uit lindenlanen, die door elzen werden beschut tegen de wind en uitkwamen op een met essen beplante dwarslaan. Alle wegen waren met schelpengruis en zavelklei verhard. Hagen van beuk en haagbeuk beschermden overal de tuin tegen inkijk. De dwarslaan kwam uit op een ruim plein dat voor het huis op de middenas van de tuin lag. Het plein was beplant met esdoorn en zilverden. Vanaf het plein was via een brug de boomgaard te bereiken. Deze bestond uit vier perken van gelijke grootte, aan elke zijde van het middenpad twee. Deze perken waren beplant met bessenstruiken en appel-, kersen-, peren- en pruimenbomen. De boomgaard was aan de noord- en zuidzijde omgeven door een wandelgalerij, bestaande uit een dubbele haag van gesnoeide haagbeuk. Deze galerijen kwamen uit op vier met kamperfoelie en klimop begroeide kabinetten. Bij deze kabinetten lag aan de zuid- en oostzijde van de boomgaard een schier-eilandje, dat met hagen van beuk of haagbeuk was omringd en in kleine plantbedden verdeeld was. Aan de west- en oostzijde van de boomgaard was een singel van zilverdennen geplant. De paden rond de perken in de boomgaard waren aangelegd in gras.

Vanaf het plein bij het huis waren via twee bruggetjes de eilanden ten oosten en ten westen van het huis te bereiken. Deze eilanden waren beplant met een selectie bijzondere en met name genoemde bomen. Op het dijkje dat de twee eilanden verbond en dat de afscheiding vormde tussen het water van de vijver rond het huis en het water van de Vliet, stonden iepenbomen. Ook hier was de inkijk weer afgeschermd door beuken- en haagbeukenhagen. In de middenas van de tuin was half in de Vliet een ‘uytsitt’ gebouwd, waarop Huygens en zijn

Afb. 4: De start van de reconstructie van de boomgaard in januari 2004, gezien vanaf het Westeinde. Deze weg, die reeds in de middeleeuwen bestond, stelde de riem voor die de broek van de wambuis scheidde. Op de foto wordt de historiserende aanleg met onder andere de barokke keukenkruiden parterres en hun dakplatanen uit 1987 verwijderd. Foto Henk Boers, 2004

gasten konden plaatsnemen om naar de voorbijvarende schepen te kijken. Aan de Vlietzijde van het westelijke eiland lag een kegelbaan. De brug van het plein naar het huis was bezet met in potten geplante rozen en vier sculpturen die de vier jaargetijden moesten verbeelden.

Uitgangspunten bij de restauratie

Bij de restauratie in 2003 van de hiervoor beschreven situatie zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd.

Er wordt gekozen voor reconstructie van het originele tuinontwerp van Huygens uit 1640, met inachtneming van de oorspronkelijke maateenheid en maatverhoudingen, en de oorspronkelijke beplanting, voor zover af te leiden uit vermeldingen

Afb. 5: Een blik vanuit een van de gereconstrueerde 'houten somerhuijskens', in de hoek van de boomgaard, begroeid met 'klim' (klimop) en 'memmebloemen' (kamperfoelie). Foto Kees van der Leer, 2007

in het gedicht *Hofwijck*.

Er wordt gestreefd naar herstel van de visuele eenheid binnen het te reconstrueren deel van de tuin.

De reconstructie zal wetenschappelijk verantwoord zijn en tot op detailniveau worden uitgevoerd, dat wil zeggen zo exact mogelijk conform datgene wat bekend is uit Huygens' eigen beschrijving van de tuin, beschikbaar beeldmateriaal of wetenschappelijk onderzoek.

Ofschoon de beplanting zo veel mogelijk zal worden uitgevoerd conform hetgeen onder 3 is aangegeven, zal om een te abrupt verlies aan ouderdom van de tuin te voorkomen een aantal reeds aanwezige, niet in het originele ontwerp voorkomende bomen worden gehandhaafd. Deze zullen op termijn, jaar,[...] worden vervangen door de juiste beplanting.

Een aantal elementen in de huidige tuin wordt uit praktische of technische over-

wegingen als bestaande gegevenheid geaccepteerd, waaronder het spoortalud en het grand canal.

Toekomstige ontwikkelingen

Inmiddels is aan de Hofwijcktuin de monumentenstatus toegekend, een status die het huis al eerder had verworven. Aldus maken tegenwoordig zowel huis als tuin deel uit van Hofwijcks museale collectie. In aansluiting op het gerealiseerde restauratieplan, is een tienjarenbeheersplan voor de gereconstrueerde tuin opgesteld om de kwaliteit en de continuïteit van het gerestaureerde te waarborgen. Recent worden plannen gesmeed om zowel de spoorbaan als de ernaast gelegen Utrechtse Baan (A12) te vervangen door een ondergrondse tunnel. Hopelijk kan dan ook het verdwenen deel van de Hofwijcktuin weer worden teruggebracht en keert de tuin in volle glorie terug, in de volledige omvang zoals deze halverwege de zeventiende eeuw bestond.

Over de auteurs:

Henk Boers is als hortulanus verbonden aan de historische tuinen van Het Muiderslot en Hofwijck. Zijn bijzondere interesse ligt bij het levende cultuurerfgoed, met name sier- en nutsplanten en landbouwhuisdierrassen. Hij heeft vanuit zijn jarenlange ervaring met onderzoek naar, beheer- en onderhoud van historische tuinen de restauratie/reconstructie van bovengenoemde tuinen intensief begeleid. Op het Muiderslot zijn vanaf 1984 de kruid- en warmoeshof van P.C. Hooft gereconstrueerd en in 2006 de pruimenboomgaard herplant. Dit alles met historisch verantwoorde beplanting. Over het Muiderslot schreef hij, samen met Y. Molenaar en G. van der Stroom, *Het Muiderslot fameux ende in 't ooghe leggende*. De tuinen van Hofwijck zijn hersteld in 2004. In deze tuin is de complete beplanting uit de tijd van Constantijn Huygens weer terug gebracht.

Kees van der Leer studeerde economische wetenschappen aan de Economische Hogeschool te Rotterdam. Enkele jaren na zijn afstuderen kreeg hij een betrekking als docent en conrector aan het Zandvlietcollege in Den Haag. Als bewoner van de Voorburgse buitenplaats 'In de Wereldt is veel Gevaer' verdiept hij zich

in de historie van oude buitens en andere historische gebouwen. Enkele van zijn eerdere publicaties: *De tuinen van Meerdervoort* (HVZ, 1994), *Melancholieën op een kostschool in een wereldt vol gevaer* (HVV, 1997), *Hofwijck, een paradijs naar Gods beeld en gelijkenis* (Cascade, 1998), *Nederhoven, een lusthof voor houtkopers en regenten* (HVZ, 1998), *Het eilandje Meerdervoort, van ridderslot tot tuindorp* (HVZ, 1999), *Zandvliet, een buitenplaats met onderwijstraditie* (Zandvliet-jubileumboek 2000), *Historische wandelingen in Voorburg en omgeving* (Waanders, 2001), *De Grote Loo, De Kleine Loo en naburige naamgenoten* (Die Haghe, 2003), samen met Ton van Strien, *Hofwijck, het gedicht en de buitenplaats* (Walburg Pers, 2002), *Develstein en zijn bewoners* (HVZ, 2007) en *Een deftige laan van boerenafkomst* (HVV, 2008)

Literatuur

Strien, T. van en Leer, K. van der *Hofwijck, het gedicht en de buitenplaats* (2002), met uitgebreid notenapparaat en literatuurverwijzingen

Boers, H., Bregman, B. e.a., *Huygens' Hofwijck in oude luister hersteld, reconstructie van een buitenplaats uit de Gouden Eeuw* (2003)

Boers, H., Bregman, B. e.a., *Huygens' Hofwijck in oude luister hersteld, beheersplan 2006-2016* (2006)